

سال هفتم / بهار ۱۳۹۷

آسیب‌شناسی مهاجرت‌های غیرمتعارف زنان؛ مطالعه موردی چالش‌های مهاجران افغان ساکن ایران در کشورهای ترانزیت

• سعیده سعیدی^۱

چکیده

مهاجرت به عنوان یکی از مهم‌ترین چالش‌های جامعه جهانی تأثیرات متعددی بر مهاجران و کشورهای درگیر می‌گذارد. اگرچه مهاجرت در جامعه افغان همواره مفهومی مردانه بوده، اما در سال‌های اخیر زنان و دختران که قبلاً صرفاً به صورت تبعی و وابسته تحرک مکانی را تجربه می‌کردند، امروزه به عنوان عامل^۲ مهاجرت نقش مهمی در جابجایی‌های بین مرزی ایفا می‌کنند. این مقاله با نگاهی آسیب‌شناسانه به دنبال شناخت الگوهای رفتار مهاجرتی اتباع افغان ساکن ایران با تأکید بر کنشگری زنان در عرصه مهاجرت‌های غیرمتعارف به سمت اروپا و چالش‌های آن‌ها در کشورهای ترانزیت با تأکید بر ترکیه است. این پژوهش کیفی بر مبنای روش اتنوگرافیک بوده و مطالعه میدانی داده‌ها بر مبنای مصاحبه نیمه ساختاریافته با ۳۰ زن مهاجر افغان (۲۱ نفر در تهران و ۹ نفر در ترکیه)، مشاهده مشارکتی و بررسی‌های اسنادی بوده است. انتخاب مصاحبه‌شوندگان با نمونه‌گیری هدفمند و گلوله برفی بوده است تا به افرادی که حداقل یکی از اعضای مؤنث درجه یک خانواده آن‌ها تجربه مهاجرت غیرمتعارف را داشته‌اند، بررسی شوند. روش تحلیل موضوعی برای تحلیل داده‌ها استفاده شده است. طی چهار دهه گذشته رفتار مهاجرتی اتباع افغان ساکن در ایران به عنوان یکی از مهم‌ترین کشورهای میزبان سه الگوی متفاوت تداوم حضور در ایران، مهاجرت بازگشتی و همچنین مهاجرت به کشورهای ثالث را نشان می‌دهد. الگوی سوم در میان نسل جوان مهاجران افغان ساکن در ایران شایع بوده که عمدتاً با روش‌های غیرمتعارف صورت می‌گیرد. تصمیم زنان مهاجر افغان به مهاجرت مجدد به اروپا در دو سطح خرد

^۱ دکترای انسان‌شناسی و مطالعات فرهنگی، دانشگاه برمن آلمان، پژوهشگر مرکز مطالعات استراتژیک خاورمیانه،

مدرس دانشگاه saidi.university@gmail.com

^۲ Agent

(دلایلی چون احساس طرد اجتماعی، عدم دسترسی مناسب به آموزش و اشتغال، مشخص نبودن وضعیت تابعیت و اقامت و سنت‌های حاکم بر نهاد خانواده) و همچنین سطح کلان (تأثیر شبکه‌های خویشاوندی در دیاسپورا^۱ و تبلیغات انتزاعی شبکه‌های قاچاق، نقش تشویقی اینترنت، فضای مجازی و رسانه‌های جمعی) مورد تحلیل قرار خواهد گرفت. همچنین چالش‌های پیش رو در مسیر مهاجرت‌های غیرمترعارف در کشورهای ترانزیت از قبیل بحران مالی، سواستفاده‌های جنسی، عدم ادغام اجتماعی و فرهنگی، اخراج به کشور مبدأ، چالش سکونت‌گاه‌ها و مسئله مادران بدون همراه مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

واژگان کلیدی: قاچاق انسان، کشور ترانزیت، زنان، مهاجران افغان، عاملیت، نهاد خانواده، مهاجرت‌های غیرمترعارف.

مقدمه

مهاجرت به عنوان مؤلفه سوم تغییرات جمعیتی در کنار باروری و مرگ‌ومیر تأثیرات گسترده‌ای بر جوامع مختلف می‌گذارد و به یکی از مهمترین چالش‌های جامعه جهانی تبدیل شده است. مهاجرت از پدیده‌ای اجتماعی به یک پدیده سیاسی در نیمه آخر قرن بیستم تبدیل شد و بعد از حملات تروریستی ۱۱ سپتامبر به یک مسئله امنیتی تبدیل شده است. منازعات داخلی و بین‌المللی، فقر و بلایای طبیعی منجر به جابه‌جایی‌های داوطلبانه و اجباری در سطح بین‌المللی شده و به تولید ۲۴۴ میلیون مهاجر بین‌المللی^۲ انجامیده است (گزارش سازمان ملل متحد ۲۰۱۵) به طوری که از هر ۲۸ نفر یک فرد مهاجر محسوب می‌شود. همچنین حدود ۶۳،۵ میلیون نفر به عنوان مهاجرین اجباری^۳ در سطح جهان شناخته شدند که از این تعداد، ۲۰ میلیون نفر پناهنده^۴، سه میلیون نفر پناه‌جو^۵ و در حدود ۴۰ میلیون نفر آواره داخلی^۶ هستند. امروزه با گسترش وسایل ارتباط جمعی و دسترسی آسان افراد به اطلاعات، در اقصی نقاط جهان روند جابجایی انسان از سرعت و سهولت بالایی برخوردار شده است. طبق اعلام سازمان ملل، مهاجرت‌های بین‌المللی در سال ۲۰۱۵ بسیار «ناامن» شده چرا که میلیون‌ها انسان به علت فقر و ترس از اخراج، به طرق غیرقانونی و عمدتاً از روش‌های سنتی مبادرت به مهاجرت‌های غیر مترعارف^۷ می‌کنند. در نتیجه منازعات داخلی در خاورمیانه و بسیاری از

^۱ Diaspora

^۲ مهاجر (Immigrant) کسی است که تحرک مکانی آن داوطلبانه است و ترک وطنش اختیاری و برای دستیابی به زندگی بهتر است و نکته مهم بعد اینکه این افراد همواره تحت حمایت دیپلماتیک کشور متبوع خود هستند.

^۳ Forced migration

^۴ Refugee

^۵ Asylum seeker

^۶ Internally Displaced Persons (IDPs)

^۷ مهاجرت غیرمترعارف (Irregular migration): طبق حقوق بین‌الملل و در راستای اصل برائت، اگر فردی مرتکب یک عمل برخلاف قانون شود، تا قبل از احراز جرم توسط مراجع قضایی نباید در مجامع عمومی در موردش

کشورهای آفریقایی میلیون‌ها مرد، زن و کودک آواره برای رسیدن به اروپا موطن خویش را رها می‌کنند و راهی مسیری بس مخاطره آمیز و بی‌بازگشت می‌شوند. پیچیدگی دریافت اجازه ورود قانونی، اتخاذ مکانیسم‌های سختگیرانه و کنترل فرایند مهاجرت توأم با افزایش عدم ثبات و خشونت در مناطق مختلف جهان موج بیشتری از مهاجران را در قالب پناهندگی و آوارگان متعارف و غیرمتعارف روانه کشورهای اروپایی کرده است.

مهاجرت، همانند هر فرایند اجتماعی دیگر، یک فرایند جنسیتی است و افزایش کمی مهاجران زن در سال‌های اخیر به «زنانه‌شدن مهاجرت»^۱ انجامیده است. افزایش تحرک مکانی زنان در سال‌های اخیر از زوایای مختلفی مورد مطالعه قرار گرفته است (سیفی ۱۳۹۶، بوید ۲۰۰۶، سعیدی ۲۰۱۸). افزایش سطح تحصیلات، افزایش میزان استقلال زنان و نقش آن‌ها در ساختار خانواده به افزایش مهاجرت زنان به صورت انفرادی انجامیده است. در واقع زنان دیگر صرفاً مهاجران تبعی نیستند بلکه خود دارای نقشی فعال و مستقل در این عرصه هستند. الگوهای سنتی مهاجرت بیشتر مردگزين بوده و زنان در بیشتر موارد مهاجران تبعی و پیرو همسر یا پدر خود بوده‌اند. این الگو در سال‌های اخیر با تغییر مواجه شده است و با افزایش عاملیت^۲ زنان به تدریج از تابعان مهاجرت به کنشگران فعال عرصه مهاجرت مبدل شده‌اند. از سوی دیگر زنان مهاجر با خطراتی چون استثمار جنسی، قاچاق و خشونت مواجه هستند و بر مبنای گزارش سال ۲۰۱۶ دفتر سازمان ملل متحد برای فساد و مواد مخدر، ۷۱ درصد قربانیان قاچاق انسان را زنان تشکیل می‌دهد.

منازعات داخلی ناشی از تنش‌های قومی، مذهبی و سیاسی، فقر، جنگ‌های بین‌المللی، موقعیت جغرافیایی و شرایط آب‌وهوایی خاص، ظهور نیروهای طالبان و داعش منجر به مهاجرت‌های گسترده بین‌المللی و همچنین آوارگی داخلی برای میلیون‌ها افغان شده است. آوارگی^۳، مهاجرت^۴ و پناهنجویی به عنوان تجربه زیسته میلیون افغان در تاریخ این کشور بوده که همواره به عنوان یکی از مهم‌ترین کشورهای مهاجرفرست در سطح بین‌الملل مطرح بوده و طبق اعلام سازمان جهانی صلیب سرخ ۷۶ درصد مردم افغانستان حداقل یک بار تجربه آوارگی را در زندگی خود داشته‌اند (گزارش صلیب سرخ جهانی ۲۰۰۹). افغانستان طی سه دهه اخیر

صحبت شود. گزارشگر ویژه سازمان ملل متحد در خصوص حقوق بشر اعلام داشته است که ورود غیرمتعارف به قلمروی کشورها باید صرفاً یک تخطی اداری تلقی شود و نه یک جرم کیفری. سازمان بین‌المللی مهاجرت و سایر سازمان‌های بین‌المللی باید طبق پیشنهاد مجمع عمومی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۷۵ به جای واژه «غیر قانونی» از کلمه «غیرمتعارف» استفاده کنند.

^۱ Feminization of migration

^۲ Agency

^۳ Displaced

^۴ Migration

همواره بالاترین تعداد پناهندگان و مهاجرت‌های اجباری را داشته و از سال ۲۰۱۳ به بعد کشور سوریه رتبه اول این نوع از مهاجرین را به خود اختصاص داده است. جمهوری اسلامی ایران به عنوان چهارمین کشور پناهنده‌پذیر در جهان، به علت همجواری جغرافیایی و اشتراکات فرهنگی، زبانی و مذهبی با کشور افغانستان طی چهار دهه گذشته میزبان میلیون‌ها مهاجر افغان بوده است. اگرچه در سال‌های اخیر با اعمال سیاست بازگشت و همچنین موج گسترده مهاجرت‌ها به سمت اروپا، جمعیت مهاجران افغان ساکن در ایران نسبتاً کاهش یافت، اما همچنان در حدود ۱/۵ میلیون مهاجر دارای مدرک قانونی و بیش از ۲ میلیون مهاجر فاقد مدرک قانونی در ایران حضور دارند. مهاجران افغان امروزه به راحتی قابل حذف یا مرزبندی در جامعه میزبان نیستند و در زیست‌روزانه جامعه ایرانی حضوری گسترده، ملموس و فعال دارند. طی چهار دهه گذشته رفتار مهاجرتی اتباع افغان ساکن در ایران سه الگوی متفاوت تداوم حضور در ایران، مهاجرت بازگشتی و همچنین مهاجرت مجدد به کشورهای ثالث را نشان می‌دهد. الگوی سوم در میان نسل جوان مهاجران افغان ساکن در ایران شایع بوده است که عمدتاً به روش‌های غیرمعارف (استفاده از شبکه‌های قاچاق انسان و آدم‌پران، حرکت از مسیرهای صعب و پر خطر، حرکت‌های گروهی بدون مجوز از طریق وسایل حمل و نقل غیر ایمن مانند قایق از راه دریا، ورود بدون مجوز و یا با مدارک جعلی به کشورهای ترانزیت و مقصد) صورت می‌گیرد. منبع اطلاعات افراد در مورد کشور مقصد عمدتاً شبکه‌های دوستی و فامیلی، اینترنت، رسانه‌های جمعی و واسطه‌های قاچاق بران^۱ است. تمرکز اصلی بیشتر تحقیقات صورت گرفته بر مهاجرت‌های داوطلبانه است که در آن، افراد به منظور دستیابی به زندگی بهتر و با اختیار به مهاجرت مبادرت می‌ورزند (کستلز و میلر ۱۳۹۶، کوثر ۲۰۱۶). پژوهش پیش رو در صدد مطالعه نوع دیگری از برون کوچی در قالب مهاجرت‌های اجباری و عمدتاً غیرمعارف است. این الگوی مهاجرت در میان نسل جوان اتباع افغان چه در افغانستان و چه ساکن در ایران به عنوان رفتاری نسبتاً شایع شناخته شده است. در این چارچوب فرد با دلایلی چون فشارهای اجتماعی، ناامنی، احساس طرد اجتماعی، یا ترس از نزاع و ... به هر قیمت ممکن درصدد خروج از کشور است و برای این تصمیم هزینه‌های مالی، جانی و خانوادگی فراوانی را متقبل می‌شود. این افراد بدون شناسنامه، گذرنامه و مدارک رسمی، بدون آگاهی و بعضاً به اجبار سرزمین خودشان را ترک کرده و در دنیایی تاریک و با ناامیدی به سوی مقصدی نامعلوم حرکت می‌کنند. وضعیت این افراد به گونه‌ای است که حتی از جان خودشان نیز می‌گذرند و سختی مسیرهای صعب در کوهستان و یا مسیرهای دریایی با قایق‌های فرسوده

^۱ Smugglers

را متحمل می‌شوند. پیچیدگی دریافت اجازه ورود قانونی، اتخاذ مکانیسم‌های سخت‌گیرانه و کنترل فرایند مهاجرت مترعارف توأم با افزایش عدم ثبات و خشونت در مناطق مختلف جغرافیایی جهان موج بیشتری از مهاجران را در قالب پناهندگی و آوارگان روانه کشورهای اروپایی و یا استرالیا کرده است. اگرچه مهاجرت‌های غیرمترعارف اتباع افغان به استرالیا از جمله مهم‌ترین جابجایی‌های بین‌المللی است، ولی از سال ۲۰۱۵ دولت استرالیا قوانین سخت‌گیرانه‌تری در کنترل‌های مرزی خود اعمال کرد که منجر تغییر مسیر پناهجویان افغان به سمت اروپا شد. بعد از تشکیل اتحادیه اروپا و تسهیل جریان حرکت جمعیت در طول مرزهای داخلی این قاره همواره یکی از مقاصد اصلی جریان مهاجرت بین‌المللی بوده است.

هدف اصلی این پژوهش شناخت الگوهای مهاجرتی و واکاوی رفتارهای مهاجرتی اتباع افغان ساکن ایران با تاکید بر زنان در عرصه مهاجرت‌های غیرمترعارف به سمت اروپا و چالش‌های آن‌ها با تاکید بر «دریای مدیترانه و دریای اژه» به عنوان بزرگترین نقطه ترانزیتی قاچاق انسان است چراکه در سال ۲۰۱۶ میلادی ۶۹ درصد پناهجویان کشته شده در این منطقه به ثبت رسیده‌اند. در واقعیت تعداد افرادی که در نتیجه قاچاق از طریق دریا جان خود را از دست می‌دهند بسیار بیشتر از گزارشات سازمان‌های بین‌المللی است چرا که بسیاری از اجساد طعمه دریا شده و محاسبه نمی‌شود. تنها در ۶ ماه نخست سال ۲۰۱۶ رقم کشته‌شدگان در دریای مدیترانه ۶۷ درصد نسبت به سال میلادی گذشته افزایش یافته است و این منطقه توسط سازمان ملل به عنوان «قبرستان باز مهاجران» اعلام شده است (گزارش سازمان جهانی مهاجرت ۲۰۱۸). این مقاله به تحلیل رفتارهای زنان افغان در فرایند تصمیم‌گیری به مهاجرت‌های غیرمترعارف از ایران پرداخته و با نگاهی آسیب‌شناسانه به چالش‌های متعدد آن‌ها در مسیر مهاجرت در کشورهای ترانزیت (با تاکید بر ترکیه) از قبیل بحران مالی، سواستفاده‌های جنسی، عدم ادغام مناسب در کشور ترانزیت به علت تفاوت‌های فرهنگی و زبانی، ترس از اخراج، چالش سکونتگاه‌ها و مسئله مادران بدون همراه و تنها می‌پردازد.

اهداف پژوهش

براساس مطالب بیان شده، این پژوهش با بررسی‌های میدانی صورت گرفته درصدد نیل به اهداف زیر است:

- بررسی دلایل تصمیم‌زنان مهاجر افغان ساکن در ایران به مهاجرت به کشورهای ثالث به ویژه اروپا از راه‌های غیرمترعارف (با کمک شبکه‌های قاچاق)
- بررسی چالش‌های زنان افغان در مسیر مهاجرت‌های غیرمترعارف در کشورهای ترانزیت با تاکید بر وضعیت پناهجویان زن در ترکیه

پیشینه تحقیق

در زمینه وضعیت مهاجران افغان در ایران مقالات و کتب متعددی با رویکردهای کمی و کیفی نگاشته شده است. در این خصوص رویکرد جمعیت‌شناسی و جامعه‌شناسی گوی سبقت را از سایر حوزه‌های علوم اجتماعی ربوده و به صورت منسجم مقالات متعددی در خصوص وضعیت ادغام اجتماعی-فرهنگی اتباع افغان در ایران تولید کرده است (صادقی و عباسی ۲۰۱۴، عباسی و همکاران ۲۰۱۲، نصر اصفهانی ۱۳۹۴). بیشتر مطالب تولید شده در حوزه مهاجرت‌های غیرمترعارف اتباع افغان توسط سازمان‌های بین‌المللی مرتبط در قالب گزارش‌های ماهانه و یا سالانه منتشر شده است (گزارش سازمان جهانی مهاجرت ۲۰۱۸). این گزارشات غالباً مجموعه‌ای صرفاً آماری از جمعیت پناهجویان، کشته شدگان در مسیر و وضعیت سکونت گاه‌های تخصیص داده شده در کشورهای ترازیت است. به عقیده کلیر و همکاران (۲۰۱۲) در نتیجه تغییر الگوی مهاجرت در دهه ۱۹۹۰ دو واژه «مهاجرت ترازیت» و «کشورهای ترازیت» به علت افزایش مهاجرت‌های غیرمترعارف به سمت اروپا ساخته شد. این دو واژه برای اشاره به کشورهایی است که مهاجران از آن‌ها به عنوان مسیر^۱ استفاده می‌کنند و نه مقصد. پژوهش‌های معدودی در خصوص مهاجران غیرمترعارف در کشورهای ترازیت به ویژه ترکیه و یونان صورت گرفته است (ایسلین ۲۰۱۸، واوگان و ویلیامز ۲۰۱۵) که عمدتاً نگاهی کلان به موضوع داشته و از منظر سیاست‌گذاری‌های دولت میزبان به تحلیل مسئله پرداخته‌اند و نه وضعیت پناهجویان در سطح خرد. کوشمایندر و همکاران (۲۰۱۵) در گزارش مفصل و جامع خود به وضعیت مهاجرت‌های غیرمترعارف به سمت اروپا با تاکید بر تمایل پناهجویان به رسیدن به هلند پرداخته و تأثیر رسانه‌ها در ساختن ذهنیت افراد از کشورهای مقصد را مهم‌ترین عامل مؤثر در انتخاب مقصد پناهجویان بر می‌شمرند. دی هاوس و زیکا (۲۰۱۳) در پژوهش خود به واکنش اروپا در قبال هجوم گسترده پناهجویان به مرزهای این اتحادیه پرداخته و یکی از مهم‌ترین راه-حل‌های افزایش امنیت اروپا را ایجاد «دژ اروپایی»^۲ می‌دانند که با افزایش کنترل‌های مرزی و فشار به کشورهای ترازیت به ویژه هم مرز با اتحادیه اروپا در جلوگیری از ورود پناهجویان به خاک این اتحادیه عملی می‌شود (تأثیرات منفی این راه حل در بخش یافته‌ها بحث خواهد شد). هرچند که دی هاوس (۲۰۱۱) معتقد است حتی کنترل‌های مرزی گسترده هم نمی‌تواند روند رو به افزایش مهاجرت‌های غیرمترعارف را کاهش دهد.

تاکنون هیچ تحقیق میدانی مستقلی در خصوص وضعیت پناهجویانی که از طریق مهاجرت غیرمترعارف و با استفاده از شبکه‌های قاچاق جابجا شده‌اند صورت نگرفته است و این پژوهش با

^۱ en route

^۲ Fortress Europe

تاکید بر وضعیت زنان پناهجوی افغان در کشورهای ترانزیت به عنوان اولین نمونه کار میدانی در این راستاست.

روش‌شناسی تحقیق

با توجه به اهداف پژوهش، در این مطالعه کیفی از روش اتنوگرافی با نگاهی آسیب‌شناسانه استفاده شده است. پژوهش‌های کیفی این امکان را به پژوهشگر می‌دهند تا کنش‌های روزانه افراد را براساس تعریف خود کنشگران دریافت و تحلیل کند. تکنیک‌های گردآوری داده‌ها مصاحبه تعاملی و نیمه ساختار یافته^۱، مشاهده مشارکتی^۲ و بررسی‌های اسنادی در میان واحد تحلیل (خانواده افغان که حداقل یکی از اعضای مؤنث درجه یک خانواده آن‌ها تجربه مهاجرت غیرمتعارف را داشته‌اند) بوده است. طبق آمارهای رسمی تنها ۳ درصد مهاجران افغان به صورت متمرکز در مهمانشهرها اسکان دارند و ۹۷ درصد از اتباع افغان در سطح شهرهای ایران زندگی می‌کنند، در نتیجه این پراکندگی مکانی و چالش دسترسی به جمعیت هدف و هم‌چنین به دلیل حساسیت موضوع مهاجرت‌های غیرمتعارف و استفاده از شبکه‌های قاچاق انسان برای خروج از کشور، نمونه‌گیری گلوله برفی مهم‌ترین تکنیک جمع‌آوری داده در این پژوهش بود. برای جمع‌آوری بهتر داده‌ها دسترسی به افراد از طریق آشنایی اولیه با نمونه‌ها بود و به تدریج خانواده‌های مشارکت‌کننده بر مبنای اهداف تحقیق مورد شناسایی قرار گرفته‌اند. بعد از انجام هر مصاحبه از مشارکت‌کنندگان درخواست شد که با توجه به شناخت خود از اهداف و موضوع پژوهش، زنان دیگری را معرفی کنند و این زنجیره مانند گلوله برفی که در مسیر خود و در طول زمان بزرگ‌تر می‌شود به گروه گسترده‌ای از پاسخگویان مبدل می‌شد (هندکوک و گیل ۲۰۱۱، گودمن ۱۹۶۱، بریمان ۲۰۱۶). همچنین نمونه‌گیری هدفمند نیز در جریان گردآوری داده‌ها مورد استفاده قرار گرفت، چرا که به منظور نگاهی جامع‌تر به فرایند مهاجرت غیرمتعارف زنانی که به دنبال خروج از کشور به هر قیمتی هستند در انتخاب مشارکت‌کنندگان معیارهای مختلفی مانند سن، تحصیلات، داشتن پشتوانه اطلاعاتی خویشاوندی و همچنین داشتن تجربه‌های فردی در امر مهاجرت لحاظ شده است.

از آنجا که حجم نمونه در تحقیقات کیفی با سطح اشباع داده‌ها^۳ ارتباط دارد، حجم نمونه تحقیق کاملاً مشخص و از پیش تعیین شده نبود. با لحاظ کردن اشباع نظری مصاحبه‌ها تا رسیدن به تکرار مفاهیم ادامه یافت سپس تحلیل بر روی داده‌ها آغاز شد. در مجموع ۳۰ مصاحبه (۲۱ مصاحبه با مهاجران افغان ساکن در ایران و ۹ مصاحبه با پناهجویان افغان ساکن

¹ Interactive semi-structured interview

² Participant observation

³ Data saturation

در ترکیه) انجام شد. این مصاحبه‌ها با زنانی بود که یا شخصاً تجربه مهاجرت غیرمترعارف را داشتند و یا حداقل یکی از فرزندان یا آشنایان آن‌ها تمایل به خروج غیرمترعارف از ایران را داشت. داده‌های پژوهش بین اسفند ۱۳۹۵ تا بهمن ۱۳۹۶ در شهر تهران جمع‌آوری شده است. بیشتر مصاحبه‌ها در درون خانه افراد انجام گرفت. همچنین از فضاهای عمومی مانند کافه، پارک، آرایشگاه و دانشگاه نیز به عنوان محل مصاحبه استفاده شد. همچنین به منظور تحلیلی جامع‌تر، ۹ مصاحبه نیمه ساختاریافته به صورت میدانی و هم‌چنین با استفاده از اسکایپ و ایمو با زنان افغان در کشور ترکیه صورت گرفته است تا به بررسی دو متغیر نقش خانواده و به ویژه مادران و همچنین تاثیرات فضای مجازی در اتخاذ تصمیم این افراد به مهاجرت مورد بررسی میدانی قرار گیرد.

مصاحبه نیمه ساختار یافته به علت دارا بودن خاصیت تعاملی و انعطاف‌پذیر و هم‌چنین عمیق بودن ساختار پرسش‌ها برای پژوهش‌های کیفی مناسب است. میانگین زمان مصاحبه‌ها ۲ ساعت بود. به دلیل معذوریتهای شخصی مصاحبه شونده‌گان و حساسیت‌های امنیتی موضوع (ترس افراد از بازداشت شدن و یا امکان شناسایی باندهای قاچاق) امکان ضبط مصاحبه‌ها وجود نداشت و جملات مصاحبه در حین گفت و گو یادداشت شد. برای رعایت اخلاق^۱ در پژوهش کلیه مصاحبه‌ها با رضایت آگاهانه، حفظ گمنامی، محرمانه بودن داده‌ها، تغییر اسامی و حق کناره‌گیری در هر زمان از جریان مشارکت در تحقیق به تأیید کتبی مشارکت کنندگان رسیده است. پس از اتمام مصاحبه و اجرای روش‌های تکمیلی سنجش صحت یافته‌ها، مقبولیت^۲ و عینیت‌پذیری^۳ داده‌ها با استفاده از روش‌های مختلفی چون بازنگری مشارکت کنندگان^۴ برای تأیید و اصلاح کدها، بررسی مکرر^۵، رعایت حداکثر گوناگونی^۶ در نمونه‌ها و لحاظ کردن زمان مناسب برای جمع‌آوری داده‌ها مورد استفاده قرار گرفته است. سپس برای تحلیل مصاحبه‌ها و داده‌های به دست آمده از کدگذاری باز و محوری و هم‌چنین روش تحلیل تماتیک (موضوعی)^۷ استفاده شد. در تحلیل موضوعی، داده‌ها به واحدهای قابل تحلیل تبدیل شده و با استفاده از مفاهیم نظری تحلیل می‌شوند. در این فرایند محقق با رفت و برگشت مداوم بین مجموعه داده‌ها، مفاهیم، مقولات و تجزیه و تحلیل به استنتاج علمی دست می‌یابد. به اعتقاد سیلورمن (۱۹۹۳) برای تحلیلی جامع باید داده‌ها را اوراق^۸ کرد و با اجزا آن مانند تصویرها، کلمات،

^۱ Ethics

^۲ Credibility

^۳ Conformability

^۴ Member check

^۵ Prolonged engagement

^۶ Maximum Variation of Sampling

^۷ Thematic

^۸ Deconstruct

عبارات، جملات و پاراگراف‌ها و سایر پاره‌ها کار کرد. محقق با مرور کدهای اولیه (مفاهیم) به دست آمده، سعی در گروه‌بندی کردن انتزاعی‌تر مفاهیم مشترک در غالب مقولات دارد که منجر به افزایش قدرت تحلیل می‌شود (کرپیندورف ۲۰۰۴). در مرحله بعد، تجزیه و تحلیل داده‌ها با تلفیق همه کدهای مرتبط به چند مقوله دسته بندی شده ادامه می‌یابد و محقق به توضیح مقولات به دست آمده می‌پردازد.

داده‌ها و یافته‌ها

یافته‌های توصیفی پژوهش		
۴	زیر ۲۰ سال	توزیع سنی
۱۵	۲۱-۳۰	
۱۱	۳۱-۴۰	
	۲۵	مجرد
	۵	متاهل
۵	زیر دیپلم	تحصیلات
۶	دیپلم	
۱۹	دارای تحصیلات دانشگاهی	
۷	اصلاً	تسلط به زبان‌های خارجی
۱۰	مبتدی	
۱۰	متوسط	
۳	پیشرفته	
۱۱	شاغل	وضعیت اشتغال
۱۹	غیرشاغل	
۲۷	تلگرام	نحوه آشنایی با شبکه‌های قاجاق (اعداد شناور)
۲۹	اینستاگرام	
۲۴	شبکه‌های ماهواره‌ای	
۳۰	دوستان و فامیل	
۶	آژانس‌های مسافرتی	

اگرچه بر مبنای نظریه دافعه-جاذبه اورت لی (زنجانی ۱۳۹۴) وجود شرایط نامساعد داخل کشور در حوزه‌های اشتغال، دسترسی به منابع، آموزش و رفاه از جمله مهمترین دلایل انگیزاننده مهاجران افغان در تصمیم به مهاجرت مجدد به کشورهای ثالث است، اما در سال‌های اخیر و ورود و گسترش رسانه‌های جمعی و فضای مجازی در خانواده‌ها به ترسیم فضای انتزاعی

از یک زندگی ایدال از طریق فضای مجازی به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل تاثیرگذار بر ذهن جوانان و ترغیب به تصمیم به برون‌کوچی تبدیل شده است. با توجه به شرایط اقتصادی و فشارهای محیطی در داخل کشور، عدم دسترسی آسان به اشتغال و درآمد متناسب شکاف عمیقی میان خواسته‌ها و انتظارات افراد با واقعیت‌های زندگی روزمره ایجاد می‌شود. تصویر ترسیم شده توسط فضای مجازی به نوعی نقش محرک در اتخاذ تصمیم به خروج از کشور را ایفا می‌کند. مهاجرت‌های غیرمتعارف به عنوان راهی آسان‌تر با هزینه‌های کمتر به عنوان یکی از مسیرهای این تصمیم است.

عدم شناخت صحیح از بار حقوقی کلمات در حوزه پناهندگی

به طور کلی طبق اصول و قوانین پذیرفته شده حقوق بشر بین‌المللی از جمله منشور حقوق بشر، کنوانسیون پناهندگان ۱۹۵۱ و کنوانسیون حقوق بشر اروپایی، هر فرد بشر حق دارد کشور خود را ترک کند. همچنین افراد حق ارائه درخواست پناهندگی به هر کشور دیگری را دارند و دولت‌ها بر اساس همین اصول پذیرفته شده موظف هستند با پناهندگان رفتار انسانی داشته و آن‌ها را به خاطر ورود غیرقانونی به مرزهایشان مورد مجازات قرار ندهند. کلمات حوزه مهاجرت همگی دارای بار حقوقی و معنایی ویژه هستند که عدم شناخت معنای حقوقی کلمات باعث عواقب بسیاری هم در حوزه سیاست‌گذاری و هم در حوزه فردی و خانوادگی می‌شود. طبق مصاحبه‌های صورت گرفته ۲۴ نفر از ۳۰ زن مصاحبه شده در این پژوهش از معنای حقوقی وضعیت‌های مختلف، تعهدات و شرایطی که در هر وضعیت متوجه افراد می‌شود مطلع نبوده و صرفاً با یک ایده کلی و در خیلی از موارد غیرواقع بینانه قدم در این مسیر می‌گذارند که منجر به ایجاد هزینه‌های مالی و جانی زیادی برای افراد و خانواده‌های درگیر می‌شود.

بسیاری از اقوام ما در اروپا به ویژه هلند و آلمان ساکن هستند و با دیدن نوع زندگی آن‌ها همیشه دلم می‌خواست که من هم بتوانم تجربه زندگی در اروپا را داشته باشم. اطلاعات اولیه و آشنا شدن من با قاجاقبری که قرار بود من را به هلند برساند تماماً توسط اقوامم در هلند صورت گرفت و من هیچ شناختی از این شبکه نداشتم. قاجاقبری که قبلاً پسر دایی من را به آمستردام رسانده بود قرار بود من را هم از همان مسیر به مقصد برساند، اما متأسفانه در ترکیه من را رها کرد در حالیکه تمام پول مورد توافق را گرفته بود. در ذهن من و بسیاری از دوستانم با ورود به کشورهای ترانزیت مثل ترکیه یا یونان و معرفی خود به دفاتر سازمان ملل می‌توان به سرعت پناهندگی گرفت و از حمایت‌های مالی این سازمان برخوردار شد. قاجاقبری هم که از من پول دریافت کرد این

تصور من را تأیید کرد و به من اطمینان داد که با ورود به خاک ترکیه یا یونان من هم مثل سایر اقوامم از امکانات رفاهی برخوردار خواهم شد. در حالیکه الان بیش از ۴ ماه است که در وضعیت پناهجویی هستم و هر لحظه امکان اخراج من به افغانستان وجود دارد. (باران، ۲۷ ساله، ترکیه)

شناخت مناسب از تعاریف واژگان و ابعاد حقوقی آن‌ها یکی از مهم‌ترین راه‌های کاهش فرایند قاچاق انسان است. یکی از مهم‌ترین اشتباهات محاسباتی جوانان در فرایند تصمیم به مهاجرت غیرمتعارف عدم توجه به بار حقوقی مفاهیم در حوزه مهاجرت‌های بین‌المللی به ویژه تفاوت دو موقعیت پناهجویی^۱ و پناهندگی^۲ است. فضای مجازی با ترسیم تصویری کلی و انتزاعی عملاً راه را برای شناخت دقیق مسیر و چالش‌های پیش رو به مخاطب می‌بندد. در حالیکه حمایت‌های بین‌المللی در قبال فردی صورت می‌گیرد که بعد از تشکیل پرونده پناهجویی، موقعیت «پناهندگی» را احراز کرده باشد در حالیکه درصد بالایی از مهاجران شرایط احراز این موقعیت را نداشته و ممکن است سال‌ها در مرحله پناهجویی باقی بمانند. بسیاری از پناهجویان بدون داشتن ایده و آگاهی نسبت به تعارف و دسته‌بندی‌های حقوقی وضعیت‌های پناهندگی به این کار مبادرت می‌ورزند در حالیکه هر کدام از این وضعیت‌ها حقوق و تعهدات خاص خود را دارد و شرایط احراز آن‌ها متفاوت و زمانبر است. طبق مصاحبه‌های صورت گرفته از پناهجویان در کشورهای ترانزیت درصد بالایی از افراد از معنای حقوقی وضعیت‌های مختلف و تعهدات و شرایطی که در هر وضعیت متوجه افراد می‌شود خبر نداشتند و با یک ایده کلی و در خیلی از موارد غیرواقع بینانه قدم در این مسیر می‌گذارند که منجر به ایجاد هزینه‌های مالی و جانی زیادی برای افراد و خانواده‌های درگیر می‌شود. رسانه‌ها و فضای مجازی در ساخته شدن این ایده انتزاعی و خیالی که در بسیاری از موارد امکانی در واقعیت نداشت نقش اول را داشته‌اند.

تصمیم زنان افغان به مهاجرت غیرمتعارف: سطح خرد

بر مبنای یافته‌های مستخرج از مصاحبه‌ها، تصمیم زنان مهاجر افغان به مهاجرت مجدد به اروپا در دو سطح خرد (دلایلی چون احساس طرد اجتماعی، عدم دسترسی مناسب به آموزش و

^۱ پناهجو (Asylum seeker): فرد خارجی است که در جستجوی حمایت بین‌المللی است و در کشور خارجی درخواست پناهندگی داده است اما هنوز حق اقامت پناهندگی را دریافت نکرده است و احتمال اخراج دارد.

^۲ پناهنده (Refugee): براساس کنوانسیون ۱۹۵۱ پناهنده کسی است که به دلایل نژاد، مذهب، ملیت یا عضویت در یک گروه خاص اجتماعی یا عقیده سیاسی، ترس موجهی از آزار دارد و در خارج از کشور اصلی خود به سر می‌برد و به علت ترس از آزار قادر یا مایل به برخورداری از حمایت آن کشور است و مایل به بازگشت نیست.

اشتغال، مشخص نبودن وضعیت تابعیت و اقامت و سنت‌های حاکم بر نهاد خانواده) و همچنین سطح کلان (تأثیر شبکه‌های خویشاوندی در دیاسپورا و تبلیغات انتزاعی شبکه‌های قاچاق، نقش تشویقی اینترنت، فضای مجازی و رسانه‌های جمعی) مورد تحلیل قرار خواهد گرفت. همانطور که قبلاً بیان شد جمهوری اسلامی ایران در چهار دهه گذشته در طی موج‌های مهاجرتی متعدد، پذیرای جمعیت میلیونی از اتباع افغان بوده است که بیش از ۹۷ درصد از این جمعیت در سطح شهرها زندگی می‌کنند. در نتیجه تجربه موضوعات شهری، ارتباط با همسالان ایرانی، دسترسی گسترده به اینترنت، داشتن شبکه گسترده اقوام و فامیل در دیاسپورا منجر به شکل‌گیری علاقمندی مقاصد مهاجرتی خاص مانند اروپا، استرالیا، کانادا شده است. توزیع نابرابر منابع و در نتیجه سطح پایین رفاه در زندگی مهاجران همواره از مهم‌ترین چالش‌های مهاجران مقیم در ایران بوده است که به مرور زمان بسیاری از مهاجران را به سمت تصمیم به رفتن از ایران کشانده است. الگوی ایده‌آل در این راستا، بازگشت داوطلبانه به کشور مبدأ (افغانستان) است در حالیکه تداوم درگیری‌های مزمن، مشکلات اجتماعی و سیاسی و قومیتی در کشور مادر عامل مهمی بی‌علاقگی بسیاری از مهاجران ساکن در ایران برای بازگشت به افغانستان است. در نتیجه افزایش ناامنی در افغانستان طی سال‌های اخیر، ظهور مجدد طالبان و داعش، تبعیض‌های خشونت‌آمیز علیه زنان و اقلیت‌ها به ویژه شیعیان، بیکاری و ناامنی اقتصادی بازگشت مهاجرین به افغانستان بسیار کند شده و در مقابل مهاجرت به کشورهای ثالث به ویژه به اروپا گسترش چشمگیری در میان جوانان مهاجر افغان ساکن در ایران یافته است. درصد بالایی از مهاجرین افغان برای مهاجرت خود الگوی مهاجرت غیرمترعارف را بر می‌گزینند و علت انتخاب این الگو را نیز سخت بودن شرایط مهاجرت قانونی، نداشتن شرایط، زمان‌بر و هزینه‌بر بودن روش قانونی، دسترسی آسان به قاچاقچیان انسان و دستیابی به هدف و رسیدن به مقصد با صرف هزینه و زمان کمتر دانسته‌اند.

بر مبنای پژوهش‌های صورت گرفته الگوی مهاجرت به کشورهای ثالث به ویژه کشورهای حوزه اتحادیه اروپا و همچنین استرالیا به عنوان الگوی مطلوب نسل جوان افغان ساکن در ایران است (صادقی و عباسی ۱۳۹۵). طبق مصاحبه‌های صورت گرفته در این پژوهش، از دلایلی که در سطح خرد زنان افغان ساکن در ایران را به مهاجرت مجدد سوق می‌دهد می‌توان به نداشتن اجازه اقامت، نداشتن حق تابعیت، افزایش هزینه‌های تمدید کارت آمایش به علت خصوصی شدن دفاتر کفالت، مسئله دسترسی به آموزش رایگان و شهریه مدارس برای اتباع افغان، شهریه سنگین دانشجویان افغان در آموزش عالی، نداشتن بیمه درمانی و هزینه‌های درمان، ازدواج‌های اجباری درون قومی و فرار دختران افغان از سنت‌های حاکم بر خانواده، فرار از برچسب‌های اجتماعی و فرهنگی و همچنین احساس طرد اجتماعی و در حاشیه ماندن توسط جامعه میزبان

علی‌رغم متولد شدن و بزرگ شدن در ایران اشاره کرد. از سوی دیگر مصاحبه‌شوندگان انگیزه‌های اصلی اقدام به مهاجرت به سمت اروپا را مسائل اقتصادی و شرایط زندگی برشمردند و از جمله دلایل انتخاب کشورهای مقصد توسط مهاجران شرایط بهتر آموزش، امکان بیشتر گرفتن تابعیت، شغل بهتر، پذیرش بهتر، درآمد بالاتر و امنیت بیشتر برشمردند که این الگوها برای کشورهای مقصد تقریباً مشابه بوده است.

تصمیم زنان افغان به مهاجرت غیر متعارف: سطح کلان

اگرچه فرایند قاچاق انسان به عنوان یکی از فجایع بشری و خلاف کرامت انسانی است، اما به صنعتی پر سود در جهان تبدیل شده است. با مطالعه جامع‌تر فضای مهاجرتی و پناهجویی به ویژه در میان جامعه هدف (افغان)، حضور شبکه‌های درگیر بسیار پر رنگ دیده می‌شود. تصمیم به مهاجرت نه فقط عملی فردی در سطح خرد بوده بلکه تحت تأثیر عوامل کلان ساختاری رخ می‌دهد و در این راستا مفاهیم جدیدی مانند «صنعت مهاجرت»، «صنعت قاچاق انسان» و «صنعت کمک» مورد توجه محققین قرار گرفته است. به طور کلی دو نگرش در مورد تحلیل اشتیاق گسترده نسل دوم و سوم مهاجران افغان و همچنین ایرانیان به تجربه مهاجرت‌های غیرمتعارف و خروج از کشور به هر قیمتی، وجود دارد. گروهی با رویکرد خرد معتقد هستند که این تصمیمات در سطح فردی گرفته می‌شود و افراد بر مبنای دلایل فردی و خانوادگی خود این راه را انتخاب می‌کنند. گروه دوم معتقدند که این تصمیمات در واقع ساخته و پرداخته سطح کلان و فرایندهای جامعه با تاکید بر نقش ترغیب کننده شبکه‌های قاچاق و شبکه‌های خویشاوندی بر تأثیرات غیرمستقیم و مستقیم این شبکه‌ها در تشویق و تسهیل ورود افراد به ویژه نسل جوان به عرصه مهاجرت‌های غیرمتعارف تاکید دارند (مونسوتی ۲۰۰۵).

در حقیقت فاجعه‌های انسانی برای همه فاجعه نیستند. با مطالعه جامع‌تر فضای مهاجرتی و پناهجویی به ویژه در میان جامعه هدف (افغان) حضور شبکه‌های درگیر به شدت دیده می‌شود. تصمیم به مهاجرت نه فقط عملی فردی و در سطح خرد بوده بلکه تحت تأثیر عوامل ساختاری جامعه میزبان رخ می‌دهد. تأثیر شبکه‌های حرفه‌ای قاچاق همچنین آژانس‌های مسافرتی، وکلا، مترجم‌ها، دلالان و هم چنین شبکه‌های خویشاوندی و همچنین برنامه‌های ترغیب کننده توسط اینترنت، فضای مجازی و رسانه‌های جمعی در ترغیب افراد به مهاجرت‌های غیرمتعارف از مهمترین عوامل تأثیرگذار در این عرصه است. منبع اطلاعات افراد در مورد کشور مقصد عمدتاً شبکه‌های دوستی و فامیلی، اینترنت، رسانه‌های جمعی و واسطه‌های قاچاق بران است. امروزه باندهای قاچاق انسان به شدت از گسترش خدمات ارزان فناوری و تکنولوژی برای تبلیغ و ارائه خدمات و جذب مشتری استفاده می‌کنند. با توجه به غیر قانونی بودن فعالیتشان این

گروه‌ها با شبکه سازی گسترده در فضای مجازی به جمع‌آوری نیرو، تولید داده، مسیریابی و دور زدن کانال‌های قانونی می‌پردازند. استفاده از واتس آپ، وایبر، تلگرام، اینستاگرام و فیسبوک راه‌های بسیار ارزان و در دسترس برای شناسایی جوانان جویای پناهنجویی است. مهاجرت غیرمترعارف شکل نابه‌هنجار قاچاق انسان است که به عنوان یکی از جرائم علیه کرامت انسانی به عنوان یکی از خشن‌ترین جرایمی است که در حال حاضر در جهان روی می‌دهد. قاچاق انسان با داشتن ۳۵ میلیارد دلار گردش مالی بعد از فروش مواد مخدر و اسلحه به یکی از مهم‌ترین صنعت‌های پرسود در جهان تبدیل شده است و از سال ۲۰۱۵ به ویژه در حوزه مدیترانه و دروازه‌های اروپا بسیار رونق گرفته که به نوعی به شکل‌گیری صنعت مهاجرت، صنعت قاچاق انسان و صنعت کمک^۱ انجامیده است و این واژگان به نوعی به ترمینولوژی عرصه مهاجرت وارد شده‌اند.

معضلات پیش روی زنان افغان در مسیر مهاجرت غیرمترعارف به اروپا

اگرچه من متولد ایران هستم و در شهر مشهد به دنیا آمدم و در مدارس ایرانی تحصیل کرده‌ام اما هیچ وقت در نگاه جامعه عضوی برابر نبوده‌ام. علیرغم نداشتن اجازه کار چند سالی به صورت غیر قانونی آرایشگری کردم تا پولی پس‌انداز کنم و خودم را به خواهرم در هامبورگ برسانم. تحمل این همه تحقیر و طرد شدن در ایران برایم بسیار سخت بود. بدون اطلاع والدینم و با همکاری خواهر و پسرخاله‌ام در آلمان با یک قاچاقبر هماهنگ کردم که مرا از مرز ارومیه به ترکیه و از آنجا به یونان برساند. راه بسیار سخت و کوهستانی و خطرناک بود و هر لحظه خطر دستگیری توسط نیروهای پلیس مرزی ایران وجود داشت. هنوز بعد از ۸ ماه در ترکیه مانده‌ام. به علت هجوم پناهنجویان سوری مرزها بشدت کنترل می‌شود و مثل سابق امکان تردد راحت پناهنجویان افغان وجود ندارد. پولم هم در حال تمام شدن است و در این کشور نه زبان میدانم و نه اجازه کار دارم. روی برگشتن به ایران را هم ندارم چون به علت فرار

^۱. از دیگر واژه‌های جدید که به ویژه بعد از بحران پناهنجویی سال ۲۰۱۵ وارد ادبیات مهاجرتی شده است صنعت کمک است که به گروه‌های ذی نفع در این جابجایی‌های بین‌المللی اشاره دارد که از این جریان منتفع می‌شوند. حضور بخش خصوصی و منافع شرکت‌های مختلف در تجهیز اردوگاه‌ها و کمپ‌ها، از تهیه وسایل تجهیزات کمپ‌ها مثل چادر، لامپ و تجهیزات بسته بندی، خوراک آماده تا لباس و سایر اقلام، همچنین تأسیس کارگاه‌های متعدد دوخت جلیقه نجات در ترکیه و یونان که طبق یکی از تحقیقات سالانه ۲۵ میلیارد یورو پول در این صنعت کمک وجود دارد. کمکی که قرار هست به اسکان آوارگان و پناهنجویان داده شود.

از خانه، مادرم بیمار روحی شد و دیگر جایی در خانواده ندارم. الان هم نمی‌دانم تا کی در این برزخ هستم، پرونده تشکیل داده‌ام ولی هنوز مصاحبه نشده‌ام. مراکز نگهداری ما هم مختلط با سایر ملیت‌هاست و روزهای زیادی پیش میاد که حس می‌کنم چقدر تصمیم اشتباهی گرفتیم. به قول شما ایرانی‌ها آواز دهل شنیدن از دور خوش است (علیین، ۲۴ ساله، ترکیه).

ترکیه: دروازه ورود به اروپا

برای پناهجویان خاورمیانه‌ای، ترکیه اولین کشور ترانزیت برای ورود به دروازه اتحادیه اروپاست (گزارش سازمان جهانی مهاجرت ۲۰۰۳) که در نتیجه این کشور در حال حاضر بزرگترین کشور مهاجرپذیر در جهان است. طبق جدیدترین آمار سازمان ملل در ترکیه بیش از ۳٫۴ پناهنده ثبت شده وجود دارد. سهولت ورود و عدم نیاز به ویزا یکی از مهم‌ترین انگیزه‌های مهاجران افغان برای مهاجرت غیرمترعارف به ترکیه است. تنها در سه ماه آخر سال ۱۳۹۶ بیش از ۲۰ هزار پناهجوی افغان از مرزهای غربی وارد ترکیه شده‌اند. طبق اعلام کمیساریای عالی سازمان ملل در امور پناهندگان^۱ تعداد ۱۷۰ هزار افغان در ترکیه پناهجو تا پایان مارس ۲۰۱۷ به دفتر سازمان ملل در ترکیه درخواست پناهندگی داده‌اند که اکثریت آن‌ها در انتظار زمان مصاحبه هستند و شهرهای اوشاک، ارزنجان، ازمیر، آنکارا، استانبول عمدتاً محل تجمع قاچاقبران است (خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۷).

مسیر این مهاجران بعد از ترکیه از طریق عبور از دریای مدیترانه غربی به سمت یونان ادامه می‌یابد. رسیدن به یکی از کشورهای عضو اتحادیه اروپا به منظور استفاده از قانون شینگن و سهولت تردد در داخل اتحادیه اروپا به عنوان یکی از مهمترین انگیزه‌های پناهجویان افغان در استفاده از مسیر دریای مدیترانه و دریای اژه است. ترکیه و یونان ۱۲۶ مایل مرز زمینی بسیار صعب‌العبور دارند و به دلیل عضویت یونان در اتحادیه اروپا و انتفاع از سهولت تردد در حوزه شینگن این دو کشور مقصد بسیاری از پناهجویان طالب ورود به اروپا به ویژه اتباع افغان است (کندی ۲۰۱۲).

در مصاحبه‌های صورت گرفته، کلیه زنان افغان از کشور ترکیه به عنوان کشور ترانزیت و نه مقصد نهایی نام برده‌اند و حضور خود را در این کشور کاملاً موقتی دانسته‌اند. موضوع «ترجیح مقصد» به عنوان عامل تاثیرگذار بر تصمیم افراد (مک آلیف و جایاسوریا ۲۰۱۶) حتی در مهاجرت‌های غیرمترعارف هم دیده می‌شود. اولویت‌های اصلی مقصد در میان اتباع افغان سه کشور آلمان، سوئد و هلند بود. مسئله مهاجران غیرمترعارف در ترکیه و ورودشان به حوزه

^۱ UNHCR

شینگن یکی از مهم‌ترین چالش‌های ترکیه با اتحادیه اروپاست. یکی از بزرگترین آمل ترکیه عضویت در اتحادیه اروپاست و امروزه موضوع پناجویان در واقع به اهرم فشار اروپا بر این کشور تبدیل شده تا با بستن مرزهای غربی خود به روی پناجویان عملاً بار ترافیکی آن‌ها در ورود به اروپا را کاهش دهد. در همین راستا سال ۲۰۱۶ اتحادیه اروپا ۶ میلیارد یورو به دولت ترکیه کمک مالی کرد تا مرزهایش را به روی پناجویان به سمت اروپا ببندد و مهاجران غیرمترعارف را بازگرداند و در ترکیه اسکان دهد (لاولوک ۲۰۱۶).

طولانی بودن بررسی پرونده‌های پناجویی در کشورهای ترانزیت

این مسئله به افزایش جمعیت پناجویان سرگردان و بلا تکلیف و همچنین طولانی تر شدن رسیدگی به پرونده‌های پناجویی توسط سازمان ملل متحد می‌شود. از سوی دیگر بعد از بحران سوریه از سال ۲۰۱۳ پناجویان سوری در اولویت رسیدگی قرار گرفته و پناجویان افغان دیگر مانند سابق در اولویت بررسی مراکز ذی صلاح نیستند به طوری که طبق بررسی‌های میدانی در این پژوهش بسیاری از پناجویان بین یک ماه تا چندین سال طول می‌کشد که به مقصد اصلی و وعده داده شده توسط قاچاقبران برسند. فرایند تشکیل پرونده و نهایی شدن درخواست افراد در کشورهای ترانزیت، به علت بالا بودن حجم پرونده‌ها فرایندی زمانبر است و به علت افزایش تعداد پناجویان به ویژه در سال‌های اخیر زمان بررسی پرونده‌ها توسط سازمان ملل بسیار طولانی شده و افراد در این زمان در حالتی برزخی قرار دارند که امکان فعالیت از افراد گرفته می‌شود. بعد از طی زمان و دریافت وضعیت پناهندگی هم افراد تحت قوانین سخت گیرانه‌ای هستند و طبق قوانین بین المللی هر پناهنده موظف است در هفته بین یک تا سه روز خود را در محل پلیس و یا اداره مهاجرت در شهر حاضر شود و با اثر انگشت حضور خود را اعلام کند و بدون اجازه پلیس اجازه حرکت بین شهری ندارد و این مسئله وقتی طی سال‌های طولانی بخواهد اعمال شود به فرد احساس در زندان بودن داده می‌شود. به طور متوسط افغان‌های مهاجر مجبورند حدود ۴ سال برای اخذ مجوز اقامت از کشورهای ثالث در ترکیه بمانند. اگرچه بعد از طی شدن زمان بسیار طولانی برای رسیدگی به پرونده پناجویی، بعد از مصاحبه‌های سخت و پیچیده (به ویژه بعد از ۲۰۱۵) و در صورت تأیید درخواست پناهندگی (که معمولاً درصد پذیرش در میان مهاجران افغان پایین آمده است) سال‌ها طول می‌کشد تا کشور مقصد نهایی مهاجرتیشان از سمت سازمان ملل تعیین شود.

یکی از مهم‌ترین چالش‌های بیان شده توسط مصاحبه شونده‌گان در موضوع مهاجرت غیرمترعارف به اروپا ابعاد مالی سفر و هزینه‌های هنگفت قاچاق و پرداخت‌های متفاوت به قاچاقبر برای مقاصد یکسان بوده است. میزان هزینه به عوامل مختلفی مانند نوع مسیر، کشور

مقصد و تعداد افراد بستگی دارد و به عنوان مثال برای رفتن به آلمان بین ۸ تا ۱۰ میلیون (۲۰۱۵) تومان متغیر بوده است. در این زمینه کلاهبرداری قاچاقبران از پناهجویان در میانه مسیر، شایع بوده و قاچاقبر پول را کامل از افراد گرفته ولی آن‌ها و خانواده‌شان را در کشور ترانزیت در فقر و ناامنی مطلق رها کرده است و افراد به علت نداشتن مدارک هویتی معتبر امکان دادخواهی نخواهند داشت.

فقدان عاملیت افراد در انتخاب مقصد به ویژه در مورد کودکان بدون همراه^۱ از جمله دیگر مشکلات مهاجرت‌های غیرمتعارف می‌باشد. در این نوع مهاجرت فرد عاملیت ندارد و سوژه تصمیم شبکه قرار می‌گیرد و «راهنما»^۲ به عنوان فرد تعیین کننده در فرایند انتقال پناهجو تا مقصد، تصمیم‌گیر نهایی است. در خیلی از موارد فرد بر نوع مسیر، شیوه حرکت و حتی مقصد قدرت اعمال نظر ندارد و در حقیقت این تیم قاچاقبر هست که تصمیم نهایی را می‌گیرد. در ۹ مصاحبه صورت گرفته زنان افغان به «تغییر مسیر» به عنوان مثال از دریا به کوهستان و یا استفاده از وسایل حمل و نقل غیر استاندارد و غیر ایمن در جریان مهاجرت خود اشاره داشتند که بدون هماهنگی با آن‌ها و علی‌رغم دریافت هزینه‌های کلان صورت گرفته بود و یا در مواردی حتی مقصد توافق شده^۳ (کونز ۱۹۸۱) نیز تغییر یافته است.

زنان و چالش‌های ادغام در جامعه میزبان

اگرچه عدم ادغام^۴ مناسب با جامعه میزبان بعد از سال‌ها زندگی در ایران به عنوان یکی از مهم‌ترین دلایل مهاجران افغان در تصمیم به مهاجرت مجدد به اروپا بوده است، اما مجموعه عوامل متعددی این چالش را در کشور ترانزیت تشدید می‌کند. عواملی چون زبان متفاوت، عدم دستیابی به امکان اشتغال و بازار کار نامناسب، عدم دسترسی به مراکز آموزشی به زبان کشور میزبان، احساس موقتی بودن و در نتیجه عدم تلاش برای ساختن زندگی به عدم ادغام در جامعه میزبان می‌انجامد. از دست دادن منابع مالی و درآمدی، عدم دسترسی به نیازهای اولیه در کشورهای ترانزیت، فشارهای روحی و عاطفی ناشی از ندانستن زبان و «زندگی در برزخ»^۵ به دلیل نداشتن مدارک اقامتی قانونی آینده‌ای نامطمئن و چالش‌برانگیز و بستر وسیعی برای اعمال خشونت در ابعاد مختلف را برای مهاجران به‌خصوص زنان و کودکان فراهم می‌آورد.

^۱ Unaccompanied minors

^۲ Guide

^۳ بسیاری از مصاحبه شونده‌گان در ترکیه اعلام داشته‌اند که در میانه راه، قاچاقبران به آن‌ها اعلام می‌کردند که چه کشوری برای آن‌ها مناسب‌تر است.

^۴ Integration

^۵ Live in limbo

همانطور که قبلاً اشاره شد بعد از بحران سوریه اولویت مجامع بین‌المللی پناهیجویان سوری است و یکی از مهم‌ترین چالش‌های مطرح شده توسط مصاحبه‌شوندگان تاکید بر زبان ترکی و عربی و عدم توجه به زبان دری و پشتو در اطلاعات ارائه شده سازمان‌های دولتی و غیر دولتی به پناهیجویان در ترکیه و یا حتی تبعیض در زمینه توزیع کارت‌های اعتباری و خدماتی موقت به پناهیجویان به پناهیجویان سوری در مقابل افغان‌هاست.

چالش مضاعف اخراج^۱ پناهیجویان افغان در کشورهای ترانزیت

طبق قوانین حقوق بین‌الملل کشورهای مهاجر پذیر می‌توانند پناهیجویانی را که حداقل شرایط احراز وضعیت پناهندگی را ندارند به کشور مبدأ اخراج کنند و کشور مبدأ برای مهاجران افغان، برای سازمان‌های بین‌المللی و دولت‌های ترانزیت، افغانستان محسوب می‌شود و نه ایران. این مسئله برای مهاجران افغانستانی که از سمت ایران تصمیم به مهاجرت می‌گیرند معضل مهمی است چرا که چه توسط مرزبانی ایران و چه توسط کشورهای ترانزیت یا مقصد به افغانستان اخراج می‌شوند. این مسئله یکی از مهم‌ترین چالش‌هایی بود که زنان مصاحبه‌شونده بیان داشتند چرا که جمعیت بالایی از این افراد در ایران متولد شده‌اند و والدین و خویشاوندانشان در ایران سکونت داشته و در افغانستان علقه‌ای نداشتند و ریسک اخراج برای این افراد به افزایش تصاعدی هزینه‌های مالی و روحی می‌انجامد که در نتیجه این اخراج عملاً سختی یک مهاجرت غیرمتعارف مضاعف از افغانستان به ایران به این افراد تحمیل می‌شود.

آسیب‌های روانی و جنسی زنان مهاجر در مسیر مهاجرت غیرمتعارف

افرادی که از ایران به سمت ترکیه و یونان می‌روند به مدت نامعلومی در «مراکز پذیرش و شناسایی»^۲ قرار خواهند گرفت. در این مراکز سرپناه، خدمات درمانی اولیه و غذا و دسترسی به اطلاعات حقوقی در اختیار افراد قرار خواهد گرفت. وضعیت مراکز نگهداری پناهیجویان به ویژه بعد از بحران ۲۰۱۵ در گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی با تعبیری مانند شدیداً شلوغ، غیر انسانی و خفت بار، نگران کننده و خطرناک نام برده شده است. حضور افراد متعدد با ملیت، مذهب و فرهنگ‌های بسیار متفاوت یکی از مهم‌ترین چالش‌های زنان افغان در ترکیه اعلام شده است. منابع محدود (مانند سرویس‌های بهداشتی و حمام مختلط) برای تعداد بالای افراد متقاضی مشکلات روحی و جسمی فراوانی برای پناهیجویان ایجاد می‌کند.

به طور متناوب گزارشات متعددی توسط سازمان‌های بین‌المللی مانند عفو بین‌الملل در خصوص آزارهای جنسی زنان و کودکان در مسیر مهاجرت‌های غیرمتعارف منتشر می‌شود

^۱ Deport

^۲ Identification and Reception Centers

گزارش سازمان جهانی مهاجرت ۲۰۱۸). زنان پناهجو، در مسیر حرکت به سمت کشورهای اروپایی، در معرض مشکلات گوناگونی مانند تجاوز و آزارجنسی، باج‌گیری و خشونت توسط قاچاقچیان، مسئولان امنیتی و حتی دیگر پناهجویان قرار می‌گیرند و هیچ سازمان ویژه‌ای مسئول حمایت از زنان آسیب دیده نیست (خان و واتسون ۲۰۰۵). در هر کشور ترانزیتی که تعداد زنان پناهجو زیاد است، نرخ روسپی‌گری هم افزایش چشمگیری داشته است (دویچه وله ۲۰۱۷). مسئله تن‌فروشی در مسیر مهاجرت‌های غیرمترعارف هم به صورت اجباری و تحت فشار در قبال زنان رخ می‌دهد و هم در موارد متعددی به منظور تأمین حداقل معاش به صورت داوطلبانه توسط زنان پناهجو دنبال می‌شود. در میان این افراد انتقال بیماری‌هایی چون هپاتیت، سفلیس و ایدز و همچنین آسیب‌های روانی مانند اضطراب، بی‌خوابی، آشفتگی و کسالت و توهم و ترس از دیگران و گوشه‌گیری شایع است. نگارنده در پژوهشی مستقل در خصوص تأثیرات مهاجرت بر بازتعریف هویت زنان افغان در کشور مقصد (آلمان) بر تأثیر بسیار عمیق اتفاقات رخ داده در طول مسیر مهاجرت‌های غیرمترعارف بر جسم و روح زنان مهاجر تاکید داشته است (سعیدی ۲۰۱۸).

مهاجرت مادران بدون همراه و تنها

مهاجرت «مادران بدون همراه و تنها» در سال‌های اخیر به عنوان یکی از مسائل چالش‌برانگیز در عرصه مطالعات پناهندگان قلمداد می‌شود. در سال‌های اخیر روند جدید از مهاجرت غیرمترعارف در میان مادران در حال شکل‌گیری است (سعیدی ۱۳۹۶). البته باید اذعان داشت با توجه به بافت سنتی نهاد خانواده در فرهنگ افغان این الگوی رفتاری هنوز شکل گسترده‌ای در میان زنان افغان نداشته و در این پژوهش تنها ۲ نفر از زنان مصاحبه شده دارای فرزند بوده‌اند. در نتیجه آشنایی بیشتر زنان با فضای مجازی، افزایش دسترسی به اطلاعات و گسترش شبکه‌های اجتماعی، زنان در مسیر پر خطر پناهجویی به اقصی نقاط جهان گسیل می‌شوند که این مسئله خطرات، جانی، مالی، روحی و جسمی طولانی را در زندگی افراد می‌گذارد. در این دسته بندی، مادران در مواجهه با آگاهی‌های جدید در نتیجه ارتباط با اینترنت و آشنا شدن با دنیای جدید، از ابزارهای جدید فضای مجازی استفاده کرده و در صدد مهاجرت غیرمترعارف برمی‌آیند. همچنین در موارد متعددی با توجه به بالاتر بودن سرعت و مهارت فرزندان در کسب داده از فضای مجازی و اینترنت، مادران از فرزندان خود در جهت به دست آوردن اطلاعات استفاده می‌کردند. این افراد خود به عنوان پناهجو از طریق بهره‌گیری از شبکه‌های مجازی راهی مسیر مهاجرت شده و با این امید که بعد از دریافت حق پناهندگی در کشورهای مقصد فرزندان خود را به کشور جدید بیاورند. یکی از مهم‌ترین نتایج محتمل در این گروه، افزایش

نرخ طلاق در میان زوجین بود زیرا این مسئله یک چالش بنیادین برای بافت سنتی حاکم بر خانواده افغان است. این الگوی کنش اگرچه در مراحل ابتدایی و کم دامنه است، اما باید به عنوان یک مسئله جدید اجتماعی مورد توجه قرار گیرد تا به آسیب تبدیل نشود. از سوی دیگر آسیب‌ها و مخاطرات مسیر، در قبال مادران تنها نیز منجر به تاثیرات دراز مدت بر جسم و روح آن‌ها می‌گردد، جدایی از فرزندان و شبکه‌های خویشاوندی، مواجه شدن با فشارهای جسمی و روحی مواجه با قاچاقبران انسان و ندانستن زبان کشورهای ترانزیت و مقصد درجه بالایی از افسردگی، نشانه‌های ناهنجاری‌های استرسی بعد از بحران (پی تی اس دی)^۱ و خشونت‌های جنسی و تمایل به خودکشی در میان این قشر را نسبت به سایر گروه‌های مهاجران و پناهجویان به صورت تصاعدی افزایش می‌دهد. آسیب‌های جسمی و روانی متعدد و افزایش موارد تن فروشی به علت تأمین حداقل معاش در طول مسیر تاثیرات فراوانی بر هویت زنانی که به صورت غیرمترعارف درصدد مهاجرت هستند می‌گذارد. آزارهای جنسی توسط قاچاقبران و یا سایر پناهجویان، تغییر مقصد توافق شده^۲ (کونز ۱۹۸۱)، مشکلات مالی در طول مسیر و رها شدن در نیمه راه توسط قاچاقبران، راه‌های صعب عبور، وضعیت فرزندان جامانده^۳ در کشور مبدأ از جمله مهم‌ترین چالش‌های زنان این دسته است.

بحث و نتیجه‌گیری

در سال‌های اخیر با افزایش کمی حضور زنان در عرصه مهاجرت، نیمی از مهاجران را زنان و دختران تشکیل می‌دهند. هم چنین آمار زنانی که به تنهایی و به عنوان سرپرست خانواده مهاجرت می‌کنند نیز رو به افزایش است. اگرچه امروزه صنعت قاچاق انسان از یک بیزینس کم خطر و پر بازده به بیزینسی پرخطر و کم بازده تبدیل شده است، اما همچنان قربانی می‌گیرد و نهاد خانواده بیشترین آسیب را در این حوزه متحمل می‌شود. موضوع مهاجرت‌های غیرمترعارف در سال‌های اخیر نه تنها در میان مهاجران افغان ساکن در ایران افزایش چشمگیری یافته بلکه به عنوان الگوی مطلوب مهاجرت در میان جوانان ایرانی هم رواج پیدا کرده و به عنوان مسئله‌ای پر هزینه و چالش آفرین باید مورد توجه دستگاه‌های تصمیم‌گیر، رسانه‌ها و مراکز تحقیقاتی کشور قرار گیرد.

در سال‌های اخیر، بازگشت مهاجرین به افغانستان بسیار کند شده و تجربه نشان داده تا زمانی که نابرابری اقتصادی بین مبدأ و مقصد وجود دارد، مهاجرت‌های غیرمترعارف ادامه خواهد

^۱ Post-traumatic stress disorder

^۲ بسیاری از مصاحبه شونده‌گان در ترکیه اعلام داشته‌اند که در میانه راه، قاچاقبران به آن‌ها اعلام می‌کردند که چه کشوری برای آن‌ها مناسب‌تر است.

^۳ Left-behinds

داشت. پناهجویان با چالش‌های متعددی در کشورهای ترانزیت مانند ترکیه و یونان مواجه می‌گردند. بالا بودن جمعیت پناهجویان در سال‌های اخیر بعد از بحران سوریه، نداشتن زیرساخت‌های لازم برای تأمین نیازهای اولیه مهاجران، تفاوت‌های فرهنگی، زبانی و مذهبی پناهجویان افغان به ویژه شیعیان، عدم دسترسی به آموزش مناسب برای کودکان پناهجو، نداشتن اجازه کار و در نتیجه بحران تأمین معیشت خانواده‌های عمدتاً پرتعداد پناهجویان افغان از جمله مهمترین مشکلات پیش روی پناهجویان در کشورهای ترانزیت است.

منبع اطلاعات افراد در مورد کشور مقصد بیشتر شبکه‌های دوستی و فامیلی (به‌ویژه در کشورهای مقصد)، اینترنت و رسانه‌ها و قاچاق‌برها بوده است. فضای مجازی از طریق شبکه‌های مختلف در میان افراد خانواده تأثیرات عمیقی در ابعاد مختلف می‌گذارد و نقشی مهم در فرایند تصمیم‌گیری جوانان به مهاجرت‌های غیرمترعارف دارند. ارتباطات در فضای مجازی با هویت‌های مجازی و ساختگی یکی از مهم‌ترین دلایل محبوبیت آن در نزد افرادی است که به دنبال تأمین غیرقانونی منافع خود هستند.

در سطح کلان می‌توان به تلاش در جهت بهبود سیاست‌گذاری‌ها و قوانین حمایتی در وضعیت پناهجویان در کشورهای مبدأ و ترانزیت داشت چرا که به صورت پلکانی در پله بعدی، بهبود وضعیت پناهجویان در مرحله قبل به عنوان مهم‌ترین فاکتور کاهش دهنده موج مهاجرت به مرحله بعد خواهد بود. اطلاع از چالش‌های مسیر برای کودکان و زنان بدون همراه، آگاهی از سخت‌گیری‌های حقوقی و مرزی در کشورهای ترانزیت و مقصد، هزینه‌های مالی و جانی در مسیر، تغییر مقصد توسط باندهای قاچاق، طولانی بودن روند بررسی پرونده‌های پناهجویی از جمله نکاتی است که باید در سطح رسانه‌های جمعی داخل کشور مورد توجه و تأکید قرار گیرد و در میان خانواده‌ها بازپخش شود تا تصویر بهشت موعودی که توسط فضای مجازی در این موضوع در ذهن جوانان ساخته شده است شکسته شده و این تصویر به واقعیت نزدیک شود. در این راستا فعالیت‌های آگاه‌کننده و اطلاع‌رسانی و انتشار مطالب مکتوب با زبان غیرفنی و قابل فهم برای توده جامعه از طریق سازمان‌های مردم‌نهاد، مراکز دانشگاهی، رسانه‌های جمعی و مدارس می‌تواند بخش بزرگی از افراد دارای انگیزه برای حرکت به سمت مهاجرت‌های غیرمترعارف را نسبت به تصمیم پرخطرشان آگاه کند.

گسترش مطالعات میدانی در خصوص وضعیت پناهجویان در کشورهای ترانزیت و مقصد، ارتقای الزامات حقوقی در مجازات شبکه‌های قاچاق و افزایش مبارزات کیفری و اقدامات بازدارنده علیه عوامل کلیدی در فرایند مهاجرت غیرمترعارف، افزایش آگاهی کارکنان دولتی سازمان‌های مرتبط با حوزه قاچاق انسان به ویژه پلیس، کنسولگری‌های، آژانس‌های مهاجرتی و ارکان قضایی، اطلاع‌رسانی و افزایش آگاهی عمومی درباره خطرات مهاجرت‌های نامترعارف از

طریق رسانه‌ها و وسائل ارتباط جمعی و سازمان‌های مردم نهاد، توجه دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی به افزایش پژوهش‌های میدانی و برگزاری کنفرانس در حوزه مهاجرت‌های غیرمترعارف از جمله اقدامات پیشنهادی در راستای تحدید هزینه‌های انسانی و مالی مهاجرت‌های بین‌المللی خواهد بود تا شناخت عمیق‌تری نسبت به تاثیرات غیر قابل جبران مهاجرت‌های غیرمترعارف بر زنان و نهاد خانواده حاصل شود.

منابع

- زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۹۴)، مهاجرت، تهران: انتشارات سمت.
- خبرگزاری تسنیم، (۱۳۹۷)، <http://tn.ai/fa/news/1397/01/19/1695422>
- کستلز، استفان و میلر، مارک (۱۳۹۶)، عصر مهاجرت جابجایی‌های بین‌المللی جمعیت در دنیای مدرن، مترجم علی طایفی، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- صادقی، رسول و عباسی، محمد جلال (۱۳۹۵)، «بازگشت به وطن یا ماندن جوانان افغانستانی در ایران»، دوفصلنامه مطالعات جمعیتی، دوره ۱، شماره ۱، بهار و تابستان، ۱۵۰-۱۱۹.
- سعیدی، سعیده (۱۳۹۶)، «نقش مادر در مدیریت فضای خانه، مطالعه موردی: تاثیرات فضای مجازی در افزایش مهاجرت‌های غیرمترعارف جوانان»، همایش نقش و جایگاه مادری، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، اسفند ۱۳۹۶.
- سیفی، آناهیتا (۱۳۹۶)، «علل و پیامدهای زنانه شدن مهاجرت بین‌المللی در پرتو امنیت انسانی با تاکید بر حقوق بین‌الملل: چالش‌ها و راهکارها»، پژوهش نامه زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هشتم، شماره اول، بهار، ۱۲۰-۸۵.
- نصر اصفهانی، آرش (۱۳۹۴)، بررسی وضعیت مهاجرین و پناهندگان افغانستانی در ایران، رساله دکتری، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- Abbasi-Shavazi, MJ & Sadeghi, R 2014, 'Socio-cultural adaptation of second-generation Afghans in Iran', *International Migration*, vol. 53, no. 6.
- Abbasi-Shavazi, MJ, Sadeghi, R & Mahmoudian, H & Jamshidiha, G 2012, 'Marriage and family formation of the second-generation Afghans in Iran: insights from a qualitative study', *International Migration Review*, vol. 46, no. 4, pp. 828-860.
- Boyd, M 2006, 'Women in international migration: the context of exit and entry for empowerment and exploitation', United Nations.
- Bryman, A 2016, *Social research methods*, Oxford University Press.
- Collyer, M, Duvell, F & De Haas, H 2012, Critical approaches to transit migration. *Population, Space and Place*, pp. 407-414.
- Deutsche Welle Online 2017, Available from: <http://www.dw.com/en/disappointed-refugees-driven-to-prostitution/a-38566276>.
- De Haas, H 2011, *The determinants of international migration: conceptualizing policy, origin and destination effects*, Oxford: International Migration Institute (IMI) - Working paper 32.
- De Haas, H & Czaika, M 2013, *Measuring migration policy: some conceptual and methodological reflections*. Oxford: IMI.

- Goodman, LA 1961, 'Snowball sampling', *Annals of mathematical statistics*, vol.8, no. 32, pp. 148-170.
- Handcock, M & Gile, K 2011, 'Comment: on the concept of snowball sampling', *Sociological Methodology*, vol. 41, no. 1, pp.367–371.
- ICRC, 2009, 'Our World: Views from the Field, Afghanistan Opinion Survey and In-depth Research'. Available from:
<https://www.icrc.org/eng/assets/files/2011/afghanistanopinion-survey-2009.pdf>.
- IOM 2003, Irregular Migration in Turkey, Available from:
http://publications.iom.int/system/files/pdf/mrs_12_2003.pdf.
- IOM 2018, World Migration Report, Available from:
https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2018_en_chapter3.pdf.
- İşleyen, B 2018, Turkey's governance of irregular migration at European Union borders: Emerging geographies of care and control, *Environment and Planning: Society and Space*, vol.0, pp. 1-18, SAGE.
- Koser, K 2016, *International migration, a very short introduction*, Oxford University Press.
- Kennedy, M 2012, 'For Illegal Immigrants, Greek Border Offers a Back Door to Europe', *The New York Times Online*, 14 July 2012. Available from:
<http://www.nytimes.com/2012/07/15/world/europe/illegal-immigrants-slip-into-europe-by-way-of-greek-border.html>.
- Khan, S & Watson, JC 2005, 'The Canadian immigration experiences of Pakistani women: dreams confront reality', *Counselling Psychology Quarterly*, vol. 18, no. 4, pp. 307- 317.
- Krippendorff, K 2004, *Content analysis: an introduction to its methodology*, SAGE.
- Kunz, EF 1973, 'The refugee in flight: Kinetic models and forms of displacement', *International migration review*, vol. 7, no. 2.
- Loveluck, L 2016, 'EU-Turkey deal: It is 'cruel' of Europe to close its borders to Syrian refugees, Erdogan says', *Telegraph*, 09 May. Available from:
<http://www.telegraph.co.uk/news/2016/05/09/eu-turkey-deal-it-is-cruel-of-europe-to-close-its-borders-to-syr>.
- McAuliffe, M & Jayasuriya, D 2016, "Do asylum seekers and refugees choose destination countries? Evidence from large-scale surveys in Australia, Afghanistan, Bangladesh, Pakistan and Sri Lanka", *International Migration*, vol. 54, Issue 4, pp. 44-59.
- Monsutti, A 2005, *War and migration: social networks and economic strategies of the Hazaras of Afghanistan*, Taylor and Francis, Oxon.
- Saidi, Saideh 2018, *Juggling between two worlds, sociocultural change in Afghan immigrant women's identity in Germany*, LIT Verlag, Berlin.
- Silverman, D 1993, *Interpreting qualitative data*, Newbury Park, CA, Sage.
- United Nations Report 2015, Available from:
<http://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2016/01/244-million-internationalmigrants-living-abroad-worldwide-new-un-statistics-reveal/>.
- Vaughan-Williams, N 2015, *Europe's border crisis: biopolitical security and beyond*, Oxford: Oxford University Press.

